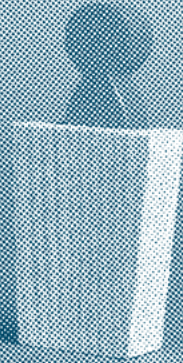
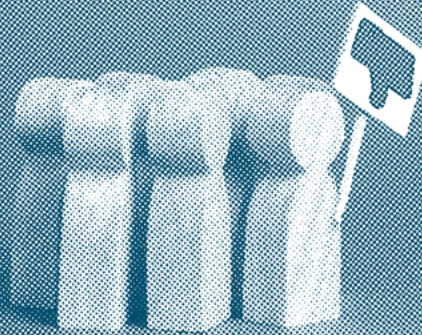

www.inancozgulugugirisimi.org

2023 SEÇİMLERİNE DOĞRU:

SİYASİ PARTİLER DÜŞÜNCE, DİN VEYA

İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜ NASIL ELE ALIYOR?

2023 Seçimlerine Doğru: Siyasi Partiler Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğünü Nasıl Ele Alıyor?

2023 Seçimlerine Doğru: Siyasi Partiler Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğünü Nasıl Ele Alıyor?

Analiz

Norveç Helsinki Komitesi, İnanç Özgürlüğü Girişimi

Yazar: Dr. Mine Yıldırım

Proje ekibi: Dr. Mine Yıldırım, Funda Tekin

Yayına hazırlayan: Funda Tekin

Tasarım: Çağrı Karadağ

Yayın tarihi: Nisan 2023

Norveç Helsinki Komitesi (NHC), merkezi Oslo'da bulunan ve insan haklarının uygulamada korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri uluslararası çalışmalarına devam eden bir sivil toplum kuruluşu. Bu amaçla izleme ve raporlama, insan hakları eğitim faaliyetleri yürütüyor ve sivil toplum ile demokratik yapıları destekliyor. NHC'nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alıyor.

İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2011 yılından beri Türkiye'de herkes için düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün korunması için çalışmalar yürütüyor. Proje European Endowment for Democracy tarafından destekleniyor. Projenin, temel etkinlikleri arasında izleme, belgeleme, raporlama, çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve savunuculuk yer alıyor.

Dr. Mine Yıldırım, aktivist araştırmacı ve İnanç Özgürlüğü Girişimi projesinin kurucusu ve koordinatörü. Finlandiya, AAbö Akademi İnsan Hakları Enstitüsü'nden doktora derecesini aldı. "Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu – Uluslararası Hukuk ve Türkiye Üzerine bir Vaka Çalışması" başlıklı kitabı 2017'de Routledge tarafından yayımlandı. Kitabın Türkçe çevirisi İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlandı. İngiltere'de Leicester Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları ve Medeni Özgürlükler alanında lisansüstü ve Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Ulusal ve uluslararası projelerde araştırmacı olarak yer aldı. 2021'de, "Batı Balkanlar'da Din veya İnanç Özgürlüğünün Korunmasının Güçlendirilmesi: Parlamenterler İçin Bir Yol Haritası" raporunu kaleme aldı. 2016 yılında din veya inanç özgürlüğü alanındaki çalışmalarıyla Stefanus Prize ödülünü paylaştı. 2019-2022 yılları arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu'nun Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Kurulu üyesi olarak görev aldı. Ayrıca, din veya inanç özgürlüğü alanında çok sayıda yayını bulunuyor.

Bu yayını European Endowment for Democracy (EED) katkısıyla hazırlanmıştır. Yayının içeriği EED'nin resmi görüşünü yansıtmaz. Yayında yer alan bilgi ve görüşlerin sorumluluğu yalnızca yazara aittir.

www.inancozgurlugugirisimi.org

inancozgurlugu.info@gmail.com

Twitter: /inancozgurlugu

Instagram: /inancozgurlugugirisimi

Facebook: /inancozgurlugugirisimi

Youtube: /@inancozgurlugu

İçindekiler

Kısaltmalar	4
1. Giriş	5
2. Siyasi parti taahhütleri.....	7
2.1 İnsan hakları.....	7
2.2 Laiklik.....	8
2.3 Din ve vicdan özgürlüğü.....	9
2.3.1 İbadet yerlerinin tanınması.....	12
2.3.2 Zorunlu Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersi.....	13
2.3.3 Askerlik hizmetine karşı vicdani ret.....	13
2.4 Azınlıklar ve cemaat vakıfları	15
2.5 Kamusal din hizmetleri.....	17
2.5.1 Diyanet İşleri Başkanlığı.....	17
2.5.2 Aleviler ve cemevleri.....	18
2.6 Nefret suçları.....	19
3. Sonuç gözlemleri.....	21
4. Siyasi partiler hangi taahhütleri vermelidir?	22

Kısaltmalar

AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEVA	Demokrasi ve Atılım Partisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	Demokrat Parti
HDP	Halkların Demokratik Partisi
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İHK	İnsan Hakları Komitesi
İP	İyi Parti
MİOMM	Millet İttifakı Ortak Mutabakat Metni
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MP	Memleket Partisi
SP	Saadet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
YSP	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi

1. Giriş

Siyasi partilerin insan hakları ya da din veya inanç özgürlüğü alanındaki taahhütleri seçimlerde belirgin bir rol oynamıyor. Oysa Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) sandalyesi olan ve 2023 seçimlerine katılacak siyasi partilerin Türkiye'nin uluslararası insan hakları sözleşmelerinden doğan insan hakları yükümlülükleri, laiklik, din ve vicdan özgürlüğü, azınlık hakları, kamusal din hizmetleri ve nefret suçları konularında belirgin duruşları ve ayrılıkları var. Bu farklı pozisyonların kamusal alanda farkına varılması ve tartışılması gerekiyor. Bu konuda farkındalığı yükseltmek ve tartışma zemini oluşturmak için siyasi partilerin altı kritik alana dair taahhütlerini ele alan bir çalışma hazırladık. Bu çalışma aynı zamanda, ilerleyen süreçte siyasi partilerin taahhütlerini hayata geçirip geçirmediğini ve taahhütlerindeki değişimi izlemek amacıyla bir kaynak olacak.

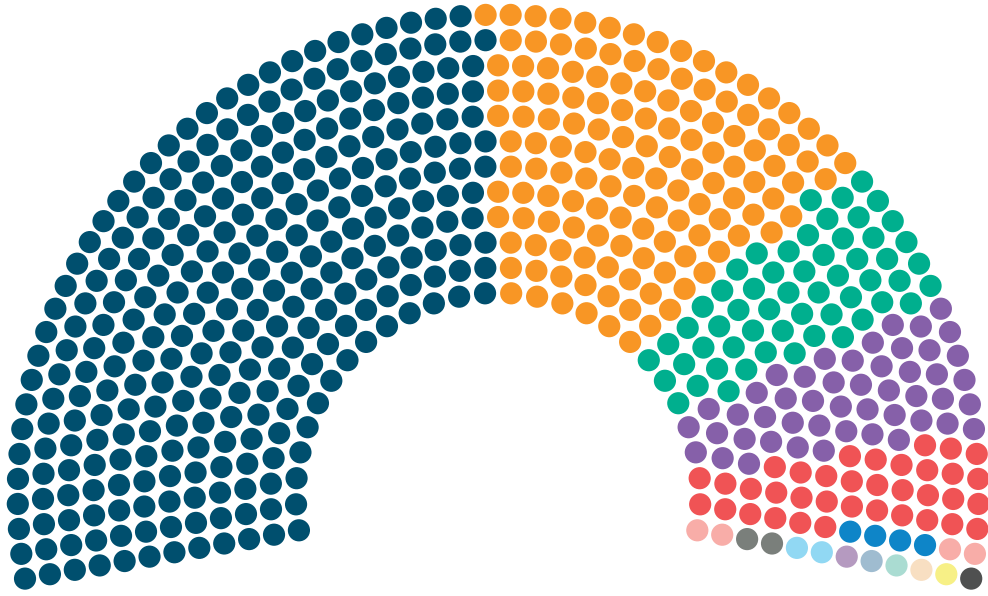
2023 Seçimlerine Doğru: Siyasi Partiler Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğünü Nasıl Ele Alıyor? belgesi;

- insan hakları,
- laiklik,
- din ve vicdan özgürlüğü,
- kamusal din hizmetleri,
- azınlıklar,
- ve nefret suçu başlıklarına dair ana meselelerin altını çiziyor ve siyasi parti taahhütlerini karşılaştırmalı olarak sunuyor.

Bu çalışmada TBMM'de en az iki sandalyesi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İyi Parti (İP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Demokrat Parti (DP), Memleket Partisi (MP) ve hem Altılı Masa'daki yerleri hem de din veya inanç özgürlüğü konusunda farklı duruşları sebebiyle Saadet Partisi (SP) ve Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) ile seçimlere girecek olan Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP) ele alınıyor.¹ Bu bağlamda temel olarak söz konusu partilerin parti programları incelendi. Ayrıca analizi desteklemek amacıyla partilerin bu belgenin hazırlandığı tarihe kadar yayımladıkları, seçim beyannameleri, eylem planları ve Millet İttifakı Ortak Mutabakat Metni gibi ilgili belgeleri tarandı.

¹ HDP, Anayasa Mahkemesinde görülen kapatma davası nedeniyle 2023 Genel Seçimlerine YSP çatısı altında giriyor. Ancak seçim sonrasında partinin nasıl bir yol izleyeceği öngörülemediği için HDP ve YSP ayrı ayrı değerlendirildi.

NİSAN 2023 İTİBARIYLA TBMM SANDALYE DAĞILIMI

Adalet ve Kalkınma Partisi 285
 Cumhuriyet Halk Partisi 134
 Halkların Demokratik Partisi 56
 Milliyetçi Hareket Partisi 48
 İyi Parti 36

Türkiye İşçi Partisi 4
 Bağımsız 4
 Demokrat Parti 2
 Memleket Partisi 2
 Saadet Partisi 1

4
 4
 2
 2
 1

Yenilik Partisi 1
 Zafer Partisi 1
 Büyük Birlik Partisi 1
 Demokrasi ve Atılım Partisi 1
 Demokratik Bölgeler Partisi 1

2. Siyasi parti taahhütleri

2.1 İnsan hakları

İnsan hakları konusunda Türkiye'nin uzun süredir büyük sorunlar yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, siyasi partilerin insan haklarının korunması hakkındaki taahhütleri seçimler sonrası dönem için önemli birer gösterge. Parti programlarında insan hakları farklı şekillerde yer alıyor. **Tüm partilerin Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerine en üst seviyede açık atf ve bunlara uyma taahhüdü bulunmaması insan haklarının siyasi alanda kritik önemde görünmediğinin bir göstergesi.** Bu aynı zamanda seçmenlerin de bu konuda taleplerinin zayıf kaldığının işareti olarak yorumlanabilir.

AKP, CHP, DEVA ve YSP, Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne veya Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerine açık referans ve bunlara uyma taahhüdü veriyor.² Öte yandan, örneğin CHP'nin iktidara geldikleri takdirde ilk 100 günde yapacaklarının sıralandığı listede, ekonomik sosyal haklara etki edecek çözümler öne çıkıyor ve genel olarak insan haklarına dair açık hedefler yer almıyor.³ AKP'nin Seçim Bildirgesi'nde insan haklarına ilişkin eğitim, farkındalık yükseltme, uluslararası insan hakları koruma mekanizmalarıyla işbirliğinin geliştirilmesi gibi pek çok vaat veriliyor.⁴

MP, CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi de dahil, bazı uluslararası insan hakları sözleşmelerine açıkça referans veriyor. Ancak, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi diğer insan haklarının yanı sıra düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alan sözleşmelere açıkça bir atıfta bulunmuyor.⁵

Öte yandan, İP ve SP, insan hakları ifadesine yer veriyor fakat bunlar için hukuki bir çerçeveye gönderme yapmıyor. DP ise açıkça Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne atıfta bulunurken başka herhangi bir sözleşmeye referans vermiyor.⁶ İP Seçim Beyannamesi'nde Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarının diğer mahkemeler tarafından uygulanması hedefine yer veriyor.⁷

Millet İttifakı Ortak Mutabakat Metni (MİOMM) insan haklarına genel bir bağlılık taahhüdü yerine, toplantı ve gösteri yürüyüşü, ifade ve basın özgürlüğü, eğitim alanı ve yurt dışında yaşayan Türkiye kökenli kişilerle ilişkiler bağlamında insan hakları ve özellikle de AİHS'e atıfta bulunuyor.⁸ Ayrıca, AİHM içtihadının ulusal mahkemeler tarafından dik-kate alınması ve AİHM kararlarının uygulanması sayılan hedefler arasında.

2 AKP programı, 2015; CHP programı; DEVA Partisi programı, 2020; YSP programatığı, 2012.

3 CHP, İktidarımızın İlk 100 Gününde Yapacaklarımız, 2023.

4 AKP Seçim Beyannamesi, 2023.

5 MP programı, 2021.

6 DP programı, tarih yok, s. 72.

7 İP Seçim Beyannamesi, 2023, s. 11.

8 Millet İttifakı Ortak Mutabakat Metni, 2023, s. 50, 108, 180, 214, 230.

PARTİ PROGRAMLARINDA İNSAN HAKLARI BELGELERİNE ATIF VE TAAHHÜTLERİ VAR MI?

Siyasi parti	Parti programı	Notlar veya diğer beyanlar
AKP	Var	BM İHEB, AİHS ve Türkiye'nin taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmelere atıf ve bunlara uyma taahhüdü var.
CHP	Var	BM İHEB, AİHS ve Türkiye'nin taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmelere atıf ve uyma taahhüdü var.
HDP	Açık taahhüt yok	İnsanlığın evrensel değerlerine atıfta bulunuyor fakat insan hakları ve sözleşmelerine yer vermiyor.
MHP	Açık taahhüt yok	Hukuki bir referans vermeden insan haklarından seçili alanlarda söz ediyor.
İP	Açık taahhüt yok	Hukuki bir referans vermeden insan haklarından seçili alanlarda söz ediyor.
TİP	Açık taahhüt yok	Hukuki bir referans vermeden insan haklarından seçili alanlarda söz ediyor.
DP	Var	Uluslararası standartlara referans vermeden "insan hakları" olarak referans veriyor ve bu hakları teminat altına almayı taahhüt ediyor. Ancak BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin uygulayıcısı olacağını taahhüt ediyor.
MP	Var	Bazı insan hakları sözleşmelerini -CEDAW- anıyor.
DEVA	Var	Uluslararası sözleşmeler, İHEB, BM Şartı'na açık referansla bu normlara bağlı kalınacağını taahhüt ediyor.
SP	Açık taahhüt yok	Uluslararası standartlara referans vermeden "insan hakları" olarak atıfta bulunarak teminat altına almayı taahhüt ediyor.
YSP	Var	Uluslararası sözleşmelere referansla insan haklarını koruma taahhüdü yer alıyor.

2.2 Laiklik

Laiklik ilkesi ile tanımı ve yorumu, devlet din ilişkileri ve din veya inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere insan hakları için büyük öneme sahip. Partiler, SP ve HDP hariç, "laik Cumhuriyet" terimine yer veriyorlar. Öte yandan, **çoğu siyasi parti laiklik tanımını veya bu prensibi nasıl yorumlayıp uygulayacağını parti programında açıklıyor.**

CHP, laiklik prensibine parti programında en geniş şekilde yer veren ve olmazsa olmaz koşullarından biri olarak öne çıkaran parti.⁹ Bu bağlamda, din ve devlet işlerinin ayrılması, din veya inançlara eşit mesafe, dinin istismar edilmemesi, dinin baskı ve siyaset unsuru olmaması gibi tanımlayıcı bileşenlere yer veriyor. Ayrıca, laiklik ilkesini kadın erkek eşitliğinin, iç barışın, din ve vicdan özgürlüğünün ve birlikte yaşamın temeli olarak ele alıyor.¹⁰

DP laiklik ilkesi anlayışına şöyle yer veriyor:

[Laiklik] Devletin din kuralları ile değil, halkın iradesi doğrultusunda yönetilmesi, bunun sonucunda devletin herhangi bir inanca bağlı olmadan tüm inançlara eşit uzaklıkta durması, dolayısıyla vatandaşlarına karşı kamusal sorumluluklarını din ve mezhep farkı gözetmeksizin yerine getirmesi.¹¹

HDP "eşitlik ve özgürlük kapsamlı bir laiklik" için mücadele edeceğini açıklıyor.¹² YSP ise "özgürlükçü laiklik" terimini kullanıyor ve bunu din veya inanç özgürlüğünün temeli olarak görüyor.¹³ MİOMM'de ise laiklik ilkesi geçmiyor.¹⁴

9 CHP programı, yukarıdaki dn. 2, s. 15, 16.

10 A.g.k., s. 16.

11 DP programı, yukarıdaki dn. 6, s. 10.

12 HDP programı, tarih yok.

13 YSP programatığı, yukarıdaki dn. 2.

14 Millet İttifakı Ortak Mutabakat Metni, yukarıdaki dn. 8.

PARTİ PROGRAMLARINDA DİN VEYA İNANÇLARA EŞİT MESAFE, LAİK CUMHURİYET VE LAİKLİK TANIMI YER ALIYOR MU?

Siyasi parti	Din/inançlara eşit mesafe/eşitlik	Laik cumhuriyet	Laiklik tanımı
AKP	Yok	Var	Yok
CHP	Var	Var	Var
HDP	Var	Yok	Var
MHP	Yok	Var	Var
İP	Yok	Var	Yok
TİP	Var	Var	Yok
DP	Var	Var	Var
MP	Var	Var	Yok
DEVA	Var	Var	Yok
SP	Yok	Yok	Yok
YSP	Var	Var	Var

2.3 Din ve vicdan özgürlüğü

Din veya inanç özgürlüğü hakkının eksiksiz bir şekilde korunması için köklü değişimlerin hayata geçirilmesi gerekiyor. Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri standartları, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ve din veya inancın ibadet, öğretim, uygulama ve dinî ritüeller veya törenler aracılığıyla açıklanma (dışa vurulması) hakları için kapsamlı koruma sağlıyor.¹⁵ Ayrıca din veya inanç özgürlüğünün, örgütlenme özgürlüğü, eğitim, ayrımcılık yasağı ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi hak alanlarıyla kritik kesişimleri var. Ne var ki, Türkiye'de mevzuat ve uygulama sözleşmelere taraf olarak verilen taahhütlerin gerisinde. *Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı – Türkiye'de Din veya İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu* iyileştirilmesi gereken pek çok soruna işaret ediyor ve çözüm önerileri sunuyor.¹⁶

Türkiye'de din veya inanç özgürlüğü alanında öne çıkan sorunlar:

- Ateistler, deistler ve agnostikler işyerinde, aile içinde ve eğitim sisteminde düşünce ve inanç özgürlüklerine yönelik olarak sık sık ihlallerle karşılaşılıyor.
- Askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkı tanınmıyor.
- Türkiye'de hiçbir din veya inanç topluluğu tüzel kişiliğe sahip değil.
- İbadet yeri statüsü edinilmesi birçok dinî topluluk açısından çözülmemiş bir sorun olmayı sürdürüyor. Bu durum bilhassa Aleviler, Yehova Şahitleri ve Protestan cemaatleri açısından zorlayıcı.
- İbadet yerlerinin korunması konusunda hem dinî kültürel mirasın korunması hem de güvenliğin sağlanması açısından eksiklikler devam ediyor.
- Din görevlilerinin atanmasına ilişkin haksız müdahaleler var.

¹⁵ BM MSHS, 18. madde; AIHS, 9. madde.

¹⁶ Yıldırım, M. (2022), *Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı – Türkiye'de Din veya İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu*, İnanç Özgürlüğü Girişimi Norveç-Helsinki Komitesi.

- Sünni Müslüman din görevlileri dışındaki din görevlilerinin eğitimine ilişkin yasal kısıtlamalar göze çarpıyor. Sünni Müslüman din görevlilerinin eğitime tahsis edilen kamu kaynakları karşısında diğer dinlerin görevlilerinin eğitimi için hiçbir kaynak ayrılmamasının yarattığı çarpıcı eşitsizlikler henüz giderilmiş değil.
- Din hizmetlerinde yalnızca Sünni Müslüman topluluğa kamu bütçesinden kaynak ayrılıyor. Bu durum ayrımcılık yasağına aykırı olduğu gibi, devletin eşitlik ilkesini gözetme yükümlülüğüyle de çelişiyor.
- Çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, katılım hakkı ve ebeveynlerin çocuklarını kendi felsefi veya dinî görüşlerine göre yetiştirme hakkı, Türkiye'deki eğitim sistemi içerisinde sistematik müdahaleye maruz kalıyor. Bu dersten muafiyet mekanizması da dahil olmak üzere zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, seçmeli din dersleri, okullardaki İslami uygulamalar ve liselere geçiş sınavı, başka hususların yanı sıra, çocuğun din veya inanç özgürlüğünün korunmasına yönelik esaslı bir müdahale oluşturuyor.
- Farklı din veya inanç topluluklarına mensup kadınlar, din veya inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere insan haklarının özgürce kullanımı konusunda ciddi engellerle karşılaşılıyor.

Bu denli yaygın ve köklü meseleler gündemdeyken **parti programlarında din veya inanç özgürlüğü hakkına uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan hükümlerle uyumlu olarak “herkesin din veya inancını ibadet, öğretim, uygulama veya tören ve ritüellerle açıklama hakkına” yer veren bir parti bulunmaması çarpıcı.**

CHP, inanç özgürlüğüyle ilgili negatif yükümlülüklerle özellikle vurgu yapıyor: “Kimse dinsel inanç ve düşüncesinden ötürü kınanamaz, baskı altına alınamaz; düşünce ve inançlarını değiştirmeye, açıklamaya zorlanamaz.” Devletin pozitif yükümlülükleri açısından ise “Herkes ibadetini, dininin veya inancının gereğini özgürce yapma, öğrenme ve geliştirme hakkına sahiptir” ifadelerine yer veriyor.

DEVA, parti programında daha sınırlı olarak yer verse de Temel Haklar Eylem Planı'nda uluslararası insan hakları hukuku standartlarında ve en kapsamlı şekilde din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin taahhütlere yer veren parti.¹⁷

YSP programında şöyle ele alıyor:

Özgürlükçü bir laiklik anlayışı çerçevesinde ve evrensel insan haklarına aykırı olmayacak her tür inanç, vicdan ve inanmama özgürlüğü kayıtsız şartsız güvence altına alınmalı; insanlar, ibadet, inanış, giyim ve yaşam tarzlarında serbestliğe sahip olmalı; hiç kimse farklılığından ötürü ayrıma tabi tutulmamalı ve aşağılayıcı muameleye uğratılmamalıdır.¹⁸

YSP, bu bağlamda kamu hizmeti verenlerin de başörtüsü dahil olmak üzere herhangi bir şekilde dinsel kimliklerini gizlemeye zorlanmaması gerektiğini ekliyor.¹⁹

AKP, TİP ve SP parti programlarında din veya inanç özgürlüğünü en dar şekilde ele alan partiler.

¹⁷ DEVA, Temel Haklar Eylem Planı, tarih yok. Anayasa'nın 24. maddesini, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. maddesi, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi doğrultusunda yeniden düzenlemeyi ve din ve vicdan özgürlüğünü güçlendirmeyi hedefliyor.

¹⁸ YSP programatığı, yukarıdaki dn. 2.

¹⁹ A.g.k.

SP, “hiç kimsenin etnik, dini ve mezhepsel kimliği, dünya görüşü, siyasi tercihi nedeniyle baskıya ve tahakküme maruz kalmadığı, her kesimin bir arada huzur ve barış içerisinde özgürce yaşayabildiği bir Türkiye” hedefini ortaya koyarken,²⁰ bu hedef için nasıl bir din veya inanç özgürlüğü, eşitlik ve ayrımcılık yasağı taahhüdü verdikleri programda açıklanmıyor.

İP ise din veya inanç özgürlüğüne yer vermeden, bu konuyla ilgili sayılabilecek konuları din hizmetleri başlığı altında ele alıyor.²¹ Bunun yanında, “Sansürün ailenin dokunulmazlığı ve kutsallığı, **dinin kutsallığı** ve anayasanın değişmez kuralları kriterleri haricinde uygulanmasının önüne geçilecektir” ifadelerine yer veriliyor.²²

Benzer şekilde SP de “Yazılı ve görsel medya ile internet medyacılığının Anayasamızın kural ve ilkelerine, insanlığın evrensel değerlerine, toplumumuzun geleneklerine, farklı kültürel, **dini ve etnik duyarlılıklarına**, bireysel hak ve özgürlüklere saygılı biçimde yayın yapmaları için” gerekli itinanın gösterilmesini hedefliyor.²³

PARTİ PROGRAMLARINDA DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ HANGİ ATIFLA YER ALIYOR?

Siyasi parti	Uluslararası sözleşmelerdeki şekliyle din veya inanç özgürlüğü hakkına referans	Anayasa 24. maddeye referans	Negatif yükümlülükler	Pozitif yükümlülükler
AKP	Yok	Var - din öğretimi bağlamında	Var	Var
CHP	Yok	Yok	Var	Sınırlı ve seçici
HDP	Yok	Yok	Var	Var
MHP	Yok	Yok	Var	Yok
İP	Yok	Yok	Yok	Din hizmetlerine ilişkin var
TİP	Yok	Yok	Yok	Yok
DP	Yok	Yok	Var	Var
MP	Yok	Yok	Var	Din ve vicdan özgürlüğünü en geniş şekilde sağlama hedefi
SP	Yok	Yok	Var	Yok
DEVA	Yok	Yok	Var	Var
YSP	Yok	Yok	Var	Tüm yasal engellerin kaldırılması

20 SP Programı, 2019, s. 6.

21 İP programı, tarih yok, s. 55.

22 A.g.k., s. 31.

23 SP programı, yukarıdaki dn. 20, s. 37.

YSP programında inanmama özgürlüğüne açıkça yer veren tek parti.²⁴ Ayrıca, seçim bildirgesinde “tüm inançların ibadet yerlerine eşit muamele edilmesini, yaşanan tüm kimlik sorunlarının eşit haklar temelinde ele alınmasını sağlayacağız” hedefini ortaya koyuyor.²⁵

MİOMM’de ise din ve vicdan özgürlüğüne hiç atıf yapılmaması dikkat çekiyor.²⁶ Öte yandan, MİOMM’de düşünce, kanaat ve ifade özgürlüğünün güçlendirilmesi öngörülmüyor.²⁷

Programlarda tarikatlarla ilgili bir değerlendirme veya yol haritası da yer almıyor. Tarikatlarla ilgili en geniş hedeflere sahip parti TİP. Kırmızı Çizgiler belgesinde eğitim müfredatının dinselleşmeden ve tarikatlardan kurtarılmasını hedefliyor.²⁸ Ayrıca, İnat ve Umut Bildirgesi’nde, okulların tarikat yapılanmalarından arındırılmasını hedefliyor ve “Cemaat ve tarikatlarla yapılan bütün protokolleri iptal edecek, gerici yapıların eğitime dahil olmasına izin vermeyeceğiz. Tüm cemaat ve tarikat yurtlarını kamulaştıracamız” vaatlerini ekliyor.²⁹ Enes Kara Yasası ile tarikat ve cemaatlerin eğitim, barınma ve sağlık hizmetlerindeki etkinliklerini sonlandırma ve dinî yapılanmaların elinde olduğu tespit edilen tüm özel öğrenci yurtlarını kamulaştırma hedefine de yer veriyor.³⁰

2.3.1 İbadet yerlerinin tanınması

İbadet yeri statüsü elde etmek Aleviler, Yehova Şahitleri ve Protestan topluluklar başta olmak üzere birçok dinî topluluk açısından ağır zorluklar içeriyor. Yehova Şahitlerinin ibadet salonları, Protestan toplumunun kiliseleri ve Alevi toplumunun cemevleri ibadet yeri statüsüne sahip olmadıkları için özellikle risk altında.

Resmî makamlar bu mekânlara ibadet yeri statüsü tanımayı sistematik olarak reddediyor. Bu yüzden adı geçen topluluklar ibadet yeri statüsünün sağladığı avantajlardan yararlanamıyor. Dahası, ibadet yeri statüsüne sahip olmayan mekânlarda ibadet faaliyetleri yürüten bu topluluklar devlet yetkililerinin insafına bırakılıyor.

İbadet yerlerinin statüsünün tanınması için ayrımcı ve zorlayıcı olmayan süreçlerin gecikmeden hayata geçirilmesi gerekiyor. AİHM *Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri/Türkiye* davasında verdiği 2016 tarihli kararda “yönetimlerin iyi niyetine bağlı olunmasının soruna çözüm” olmadığını dile getirmişti.³¹

Siyasi partilerin genel olarak din veya inanç özgürlüğü, cemevleri veya kamusal din hizmetlerine ilişkin taahhütleri dışında ibadet yerlerine ilişkin belirgin hedefleri bulunmuyor.

YSP programatığında, tüm ibadet yerlerine eşit statü vaadi ve seçim bildirgesinde “Başta Cemevleri olmak üzere, Hıristiyanların, Musevilerin ve tüm inançların ibadet mekânlarını 'ibadethane' olarak tanıma ve kamu güvencesi” altına alma taahhüdü veriyor.³²

TİP’in İnat ve Umut Bildirgesi, ibadet yerleri açısından sadece cemevlerine derhal ibadet yeri statüsü verilmesini kapsayan sınırlı bir yaklaşıma yer veriyor.³³

24 YSP Programatığı, yukarıdaki dn. 2, İnanç ve Vicdan Özgürlüğü bölümü.

25 YSP, Seçim Bildirgesi, 2023.

26 MİOMM, yukarıdaki dn. 8.

27 A.g.k., s. 53.

28 TİP, Halkın Kırmızı Çizgileri belgesi, 2023

29 TİP, İnat ve Umut Bildirgesi 14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri Politika Belgesi, s. 58

30 A.g.k., s. 73.

31 AİHM, *Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri/Türkiye*, No. 36915/10 ve 8606/13, paragraf 107, 24 Mayıs 2016.

32 YSP programatığı, yukarıdaki dn. 2 ve 2023 Seçim Bildirgesi, yukarıdaki dn. 25.

33 TİP İnat ve Umut Bildirgesi, yukarıdaki dn. 29, s. 83.

PARTİ PROGRAMLARINDA İBADET YERLERİNİ TANIMA TAAHHÜDÜ VAR MI?

Siyasi parti	Parti programı	Seçim beyannamesi veya diğer açıklamalar
AKP	Yok	—
CHP	Yok	—
HDP	Var	—
MHP	Yok	—
İP	Yok	—
TİP	Yok	Eşitlik referansı var ancak net bir açıklama yok.
DP	Yok	—
MP	Eşitlik ilkesi çerçevesinde yaklaşılacak.	—
DEVA	Eşitlik ilkesi çerçevesinde yaklaşılacak.	—
SP	Yok	—
YSP	Var	Seçim bildirgesinde de yer alıyor.

2.3.2 Zorunlu Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersi

Eğitim sistemi içerisinde çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, katılım hakkı ve ebeveynlerin çocuklarını kendi felsefi veya dinî görüşleri doğrultusunda yetiştirme hakkı, sistematik müdahaleye maruz kalıyor.³⁴ Bu dersten muafiyet mekanizması da dahil olmak üzere zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, seçmeli din dersleri, okullarda İslam dinine ilişkin uygulamalar ve liselere geçiş sınavı, başka hususların yanı sıra, çocuğun din veya inanç özgürlüğünün korunmasına yönelik esaslı bir engel oluşturuyor. **Siyasi partilerin eğitim sisteminde dini, dinsel farklılıkları nasıl ele alacakları ve din veya inanç özgürlüğü hakkını nasıl koruyacakları kritik öneme sahip.** Ayrıca AİHM'in *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye* (2007) ve *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye* (2014) kararları hala uygulanmayı bekliyor.³⁵

AKP, programında özellikle “isteğe bağlı” – seçmeli – din eğitimi ihtiyacına vurgu yapıyor ve bunun “eksiksiz düzeyde” karşılanması taahhüdünde bulunuyor.³⁶

Öte yandan din dersinin kaldırılması vaadine açıkça yer veren partiler HDP³⁷ ve TİP³⁸

MİOMM'de ise dinle ve din veya inanç özgürlüğüyle ilgili diğer konularda olduğu gibi din dersleri ve zorunlu DKAB dersi hakkında da sessiz kalınıyor.

2.3.3 Askerlik hizmetine karşı vicdani ret

Türkiye'de askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkının tanınmaması uluslararası insan hakları hukukuna doğrudan aykırılık oluşturuyor. Yoklama kaçağı veya bakaya sayılan

34 Yıldırım, M. (2022), yukarıdaki dn. 16.

35 AİHM, *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye*, No. 1448/04, 9 Ekim 2007 ve *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye*, No. 21163/11, 16 Eylül 2014.

36 AKP programı, yukarıdaki dn. 2.

37 HDP programı, yukarıdaki dn. 12.

38 TİP programı, tarih yok.

PARTİ PROGRAMLARINDA DKAB DERSİNİN ULUSLARARASI HUKUKLA UYUMLU HALE GETİRİLMESİ YER ALIYOR MU?

Siyasi parti	DKAB dersinin uluslararası hukukla uyumlu hale getirilmesi Parti programı	Seçim beyannamesi veya diğer açıklamalar
AKP	Yok	Anayasanın 24. maddesiyle devlete verilen görevler, bu maddenin lafzına ve ruhuna uygun düşecek şekilde yerine getirileceği; özellikle isteğe bağlı din eğitimi ihtiyacı, eksiksiz düzeyde karşılanarak elverişsiz koşullarda ve ehliyetsiz kişiler eliyle yürütülen sağlıksız ve denetim dışı din eğitimi uygulamalarına meydan verilmeyeceği ifade ediliyor.
CHP	Yok	Din kültürü eğitiminin, bireyin inanç dünyasını geliştiren, çağdaş gelişmeye açık, manevi ve ahlaki değerleri zenginleştiren, insan ve doğa sevgisini artıran nitelikte olması söyleniyor.
HDP	Yok	Kaldırılmasını hedefliyor.
MHP	Yok	—
İP	Yok	DKAB Alevilikle ilgili bilgileri içerecek.
TİP	Yok	Din derslerinin kaldırılmasını savunuyor. Ayrıca <i>Halkın Kırmızı Çizgileri</i> başlıklı seçim bildirgesinde 4+4+4 eğitim sisteminin kesintisiz hale getirilmesini taahhüt ediyor.
DP	Yok	—
MP	Yok	Din eğitimi laiklik ilkesine uygun bir şekilde verilecek.
DEVA	Yok	Temel Haklar Eylem Planı'nda AİHM içtihadıyla uyumlu hale getirilmesi hedefi yer alıyor.
SP	Yok	—
YSP	Var	Seçim bildirgesinde DKAB dersinin kaldırılması hedefleniyor. Her öğrencinin kendi inancı ve kültürü doğrultusunda seçmeli olarak ders ve eğitim alma/almama hakkını gözetmeyi hedefliyor.

vicdani retçilere idari ve cezai tedbir ile yaptırımlar uygulanıyor. Bu hakkın tanınmaması din veya inanç özgürlüğüne yönelik önemli bir ihlal teşkil ediyor. Ayrıca, vicdani retçilerin başka birçok insan hakkı ihlal ediyor. Bunlar arasında seçme ve seçilme hakkı, seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı ve çalışma özgürlüğü yer alıyor.

Birçok AİHM kararı ve BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) tarafından verilmiş bir görüşte bu ihlaller tespit edilmiş olmasına rağmen henüz iç hukukta gerekli düzenleme yapılmadı.³⁹

YSP ve HDP parti programlarında açıkça vicdani ret hakkının tanınmasını hedeflenen, diğer partiler programlarında bu konuda sessiz kalıyor. DEVA Temel Haklar Eylem Planı'nda profesyonel orduya geçilmesi ve vicdani ret hakkının tanınmasını hedefliyor.⁴⁰ TİP İnat ve Umut Bildirgesi'nde vicdani ret hakkını tanımayı vaat ediyor.⁴¹

39 BM İnsan Hakları Komitesi, *Atasoy ve Sarkut/Türkiye*, UN Doc CCPR/C/104/D/1853-1854/2008, 19 Haziran 2012. AİHM, *Osman Murat Ülke/Türkiye*, No. 39437/98, 24 Nisan 2006; AİHM, *Feti Demirtaş/Türkiye*, No. 5260/07, 17 Ocak 2012; AİHM, *Erçep/Türkiye*, No. 5260/07, 22 Şubat 2012; AİHM, *Halil Savda/Türkiye*, No. 42730/05, 12 Haziran 2012; AİHM, *Mehmet Tarhan/Türkiye*, No. 9078/06, 12 Temmuz 2012.

40 DEVA Temel Haklar Eylem Planı, yukarıdaki dn. 17.

41 TİP, İnat ve Umut Bildirgesi, yukarıdaki dn. 29, s. 74.

PARTİLERİN ASKERLİK HİZMETİNE KARŞI VİCDANİ RET HAKKINI TANIMA TAAHHÜDÜ VAR MI?

Siyasi parti	Parti programı	Seçim beyannamesi veya diğer açıklamalar
AKP	Yok	—
CHP	Yok	—
HDP	Var	—
MHP	Yok	—
İP	Yok	—
TİP	Yok	İnat ve Umud Bildirgesi'nde vicdani ret hakkının tanınması hedefi yer alıyor.
DP	Yok	—
MP	Yok	—
DEVA	Yok	Temel Haklar Eylem Planı'nda vicdani ret hakkının tanınması hedefi var.
SP	Yok	—
YSP	Var	—

2.4 Azınlıklar ve cemaat vakıfları

Azınlıkların hakları Lozan Antlaşması'nın gerektirdiği standartlarda korunmadığı gibi, bu hakların çağın koşullarına uygun bir şekilde ele alınması için herhangi bir girişim de yok. Azınlıkların eğitim, din veya inanç, tüzel kişilik ve örgütlenme özgürlüğü, daha belirgin olarak da cemaat vakıflarının etkili bir şekilde işlevlerini yerine getirebilmesi için gereken adımlar atılmadı.⁴²

Azınlık – cemaat – vakıfları Türkiye hukuk sisteminde *sui generis* (nev-i şahsına münhasır) bir tüzel kişi statüsü: “Vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış, mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıflar”dır.⁴³

Cemaat vakıflarının temel sorunlarından biri, mülga 2762 Sayılı Vakıflar Yasası içinde sayılmaları. İlgili yasanın Geçici (a) Maddesi'yle, aslında sadece taşınmazların listesinin yazılmasının öngörüldüğü bir beyanname olarak tasarlanan 1936 Beyannamesi, yargı iç-tihadıyla, bu vakıfların kuruluş senedi sayıldı.⁴⁴ Yüksek Yargı'nın, taşınmazların listesini bir belge veya kuruluş senedi sayması ve bunu izleyen uygulamalar azınlıklar için yaşamsal öneme sahip bu kurumlar üzerinde kritik sınırlamalar oluşturdu. Bu durum, vakıfların kendi yönetim biçimi, amacı, faaliyetleri gibi özyönetime ilişkin düzenlemeleri konusunda belirleyici olmalarının önünde bir engel oldu.

Azınlıkların örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, eğitim hakkı ve din özgürlüğü kesişiminde çözülmesi gereken pek çok sorunu hala köklü çözüm bekliyor. Ne var ki, CHP, HDP ve YSP dışında siyasi partiler programlarında belirgin olarak azınlıklarla ilgili hedeflere yer vermiyor. CHP programında ayrıntılarına yer vermese de genel olarak önemli bir taahhütte bulunuyor:

⁴² Yıldırım, M. (2022), yukarıdaki dn. 16.

⁴³ 5737 Sayılı ve 20.02.2008 tarihli Vakıflar Kanunu, Resmi Gazete Sayı 26800, 27.02.2008.

⁴⁴ Kalaycı, A. (2022), *Dar Seçim: İnsan Hakları İlkeleri Işığında Azınlık Vakıfları Seçim Yönetmeliği*, İnanç Özgürlüğü Girişimi Norveç Helsinki Komitesi, s.10.

Ülkemizde farklı etnik yapıların, farklı kültür ve kimliklerin var olması, bunların varlıklarını sürdürmesi ulusal zenginliğimizdir. CHP, Lozan Antlaşması ile azınlık olarak nitelenmiş olan yurttaşlarımızın, kendilerine tanınmış olan dini ve kültürel azınlık haklarından eksiksiz olarak yararlanmalarını amaçlar. Yeni azınlıklar yaratılmasına karşıdır.⁴⁵

HDP, “Aleviler, Hıristiyanlar, Museviler, Ezidiler gibi ezilen ve dışlanan tüm inanç ve kültür grupları üzerindeki baskıların kaldırılması için mücadele” ettiğini ifade ediyor.⁴⁶

YSP ise, “Herhangi bir alanda azınlıkta olan din, inanç ve kültür gruplarına karşı toplumsal hayatta ortaya çıkan bastırma, sindirme ve dışlama yaklaşımına karşı kamusal güvenceler” almayı hedefliyor.⁴⁷

DEVA ise azınlıklardan açıkça söz etmese de “farklı din ve inanç gruplarının; varlıklarını koruma, sürdürme, yaşama ve örgütlenme özgürlükleri, kamusal görünürlüklerinin önündeki tüm kanuni ve idari engelleri” ortadan kaldırma vaadini veriyor.⁴⁸ Ayrıca, Temel Haklar Eylem Planı’nda cemaat vakıfları için işlerinde özgürlüğün güçlendirilmesi amacıyla hedeflere yer veriyor.⁴⁹

AKP Seçim Beyannamesi’nde “Gayrimüslim vatandaşlarımızın herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmaksızın temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ve inançlarını özgür bir şekilde yaşamalarının sağlanmasının hukuk devletinin güvencesi altında olma-ya” devam edeceğini ifade ediyor.⁵⁰

PARTİ PROGRAMLARINDA AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN AÇIK TAAHHÜTLER VAR MI?

Siyasi parti	Parti programı	Seçim beyannamesi veya diğer açıklamalar
AKP	Yok	Seçim Beyannamesi’nde gayrimüslimlere yönelik genel güvence hedefi yer alıyor.
CHP	Var	—
HDP	Var	—
MHP	Yok	—
İP	Yok	—
TİP	Yok	—
DP	Yok	—
MP	Yok	—
DEVA	Yok	Temel Haklar Eylem Planı’nda var.
SP	Yok	—
YSP	Var	—

45 CHP programı, yukarıdaki dn. 2, s. 46.

46 HDP programı, yukarıdaki dn. 12.

47 YSP programatığı, yukarıdaki dn. 2.

48 DEVA programı, yukarıdaki dn. 2.

49 DEVA Temel Haklar Eylem Planı, yukarıdaki dn. 17.

50 AKP Seçim Beyannamesi, yukarıdaki dn. 4.

2.5 Kamusal din hizmetleri

Din hizmetlerinde yalnızca Sünni Müslüman topluluğa kamu bütçesinden kaynak ayrılıyor. Bu durum ayrımcılık yasağına aykırı olduğu gibi, devletin eşitlik ilkesini gözetme yükümlülüğüyle de çelişiyor. AİHM'in (Büyük Daire) *İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye* davasında verdiği karar Alevi toplumu için olduğu kadar, geniş toplum açısından da önemli tespitler içeriyor.⁵¹ Alevi başvuruçular tarafından talep edilen kamusal din hizmetlerinin sağlanmaması ve Alevi inancının devlet tarafından tanınmaması nedeniyle Alevilerin din veya inanç özgürlüklerinden tam olarak yararlanması mümkün olamıyor. Bu kararın uygulanması, tüm din veya inanç topluluklarının din veya inanç özgürlüğünden eşit bir şekilde faydalanmasını sağlamak bakımından büyük önem taşıyor.

2.5.1 Diyanet İşleri Başkanlığı

AKP hem programında hem de Seçim Beyannamesi'nde Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile ilgili hedeflere yer vermiyor. Fakat "nitelikli din hizmetleri ile toplumun birlik, beraberlik, barış ve huzuruna katkı sağlamayı ve yaygın din kültürü eğitimini toplumun tüm kesimlerine ulaştırmayı" vaat ediyor.⁵²

Kamusal din hizmetleri birçok siyasi partinin taahhütleri arasında önemli bir yer tutuyor. CHP, İP, DP ve YSP DİB'in yeniden yapılandırılmasını hedefliyor.

CHP ve İP, DİB'in yeniden yapılandırılması konusunda benzer hedeflere sahip:

- DİB'in İslam'ın farklı mezheplerine farklı yaklaşmaması,
- bünyesine katılmak isteyen her mezhebe açık bir yapılanmaya yönelmesi,
- bünyesinde yer almak istemeyen mezheplerin ise devletin eşit desteğinden yoksun bırakılmaması yönünde faaliyet göstermesi hedefleniyor.⁵³

PARTİ PROGRAMLARINDA DİB'İN YAPISINA İLİŞKİN TAAHHÜTLER VAR MI?

Siyasi parti	Diyanet İşleri Başkanlığının Kaldırılması	Yeniden gözden geçirilmesi/yapılandırılması
AKP	Yok	Yok
CHP	Yok	Var
HDP	Var	—
MHP	Yok	Yok
İP	Yok	Var
TİP	Var	—
DP	Yok	Var
MP	Yok	Var
DEVA	Yok	Yok
SP	Yok	Yok
YSP	Var	—

51 AİHM, *İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye*, No. 62649/10, 26 Nisan 2016.

52 AKP Seçim Beyannamesi, yukarıdaki dn. 4.

53 CHP programı, yukarıdaki dn. 2, s. 51; İP programı, yukarıdaki dn. 21, s. 55.

DP de DİB'in yeniden yapılandırılmasını öngören partilerden, ayrıca "Devletin, vatandaşları arasındaki farklı inanç gruplarına karşı kamusal sorumluluklarını yerine getirmesi, laiklik ilkesinin bir gereğidir" taahhüdünde bulunuyor.⁵⁴

MP, DİB'in "Diyanet İşleri Başkanlığı'nı her türlü siyasi ve ideolojik akımlardan" arındırılmasını hedefliyor.⁵⁵

TİP, HDP ve YSP ise DİB'in kaldırılmasını öngörüyor.⁵⁶ TİP, "Din işlerini, tüm din ve mezheplere eşit mesafede duran bir kurumda yeniden düzenlemeyi" hedefliyor.⁵⁷ YSP, DİB'in yerine inanç işleri üst kurulu gibi çalışan ve tüm inançlara tüzel kişilikler olarak örgütlenebilme imkanı sağlayan "İnanç Hizmetleri Başkanlığının" kurulmasını hedefine yer veriyor.

2.5.2 Aleviler ve cemevleri

Alevi toplumunun kamusal din hizmetlerinden eşit bir şekilde yararlanma, ibadet yeri olan cemevlerinin tanınması, din görevlisi yetiştirme, zorunlu Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersi nedeniyle hak ihlali ve ayrımcılığa uğrama ve nefret suçlarının hedefi olmak gibi pek çok meselesi Türkiye'nin en kritik insan hakları meselelerinden. Nitekim, AİHM en azından dört önemli kararında, Türkiye'nin Alevilerin ibadet yerlerini tanımayarak, eğitim sisteminde ebeveynlerin çocuklarını dinî veya felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme hakkını korumayarak ve Alevileri tanımayıp kamusal dinî hizmetlerini sunmayarak AİHS'in din veya inanç özgürlüğünü koruyan 9. maddesi, ayrımcılık yasağını içeren 14. maddesi ve eğitim hakkını koruyan 1 Sayılı Protokol'ün 2. maddesini ihlal ettiğini tespit etti.⁵⁸ Bu kararlar hala etkili bir şekilde uygulanmış değil.

Birçok siyasi partinin, programlarında Alevilerin meselelerini ele almış olması önemli. Cemevlerinin tanınması veya kamusal din hizmetlerinin Alevileri de içine alacak şekilde sunulmasını hedefleyen partiler arasında CHP, HDP, MP ve DEVA var. Öte yandan, AKP, MHP ve SP programlarında Aleviler ve sorunlarına ilişkin taahhütlere açıkça yer vermiyor. AKP Seçim Beyannemesi'nde Alevilerin "beklenti ve taleplerini karşılayan politikaları" artırarak devam ettirme hedefi koyuyor.⁵⁹

İP, Alevi kültürünün inanış ve uygulamalarını, sözlü ve yazılı kaynakları esas olarak çalışacak bağımsız bir "Araştırma Merkezi" kurulmasını, Alevi kültür mirasının envanterinin çıkarılmasını ve tahrip olan eserlerin restorasyonunun yapılmasını öngörüyor.⁶⁰ Alevi inanç önderlerine yönelik hizmet içi eğitimler düzenleneceğini vaat ediyor. Ayrıca Seçim Beyannemesi'nde imar planlarında cemevlerine yer ayrılmasını hedefliyor.⁶¹

MP, cemevlerinin "inançsal statüsünü" tanımayı ve Madımak'ı utanç müzesi yapma vaatlerini veriyor.⁶² CHP de Madımak Otel'i ni bir hoşgörü merkezi haline getirmeyi hedefliyor.⁶³ Aleviler için 1993 yılında Sivas'ta katliamın yaşandığı Madımak Otel'i nin müzeye dönüştürülmesi önemli bir talep. Madımak Otel'i 2010 yılında kamulaştırılmıştı.⁶⁴

54 DP programı, yukarıdaki dn. 6, s. 26.

55 MP programı, yukarıdaki dn. 5, s. 153.

56 HDP programı, yukarıdaki dn. 12; TİP programı, yukarıdaki dn. 38; YSP programı, yukarıdaki dn. 2.

57 A.g.k.

58 AİHM, *İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye*, No. 62649/10, 26 Nisan 2016; AİHM, *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye*, No. 1448/04; 9 Ekim 2007 ve *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye*, No. 21163/11, 16 Eylül 2014; AİHM, *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye*, No. 32093/10, 2 Aralık 2014.

59 AKP Seçim Beyannemesi, yukarıdaki dn. 4, s. 345.

60 İP programı, yukarıdaki dn. 21, s. 55.

61 İP Seçim Beyannemesi, yukarıdaki dn. 7.

62 MP programı, yukarıdaki dn. 5, s. 153.

63 CHP programı, yukarıdaki dn. 2, s. 51.

64 Milliyet, *Madımak Otel'i Kamulaştırıldı*, 24 Kasım 2010.

TİP, İnat ve Umut Bildirgesi'nde Alevilerle ilgili pek çok hedefe yer veriyor; cemevlerine derhal ibadet yeri statüsü verilmesi, Alevilerin kutsal yerlerinin ve dergahlarının iadesi, Alevilik başta olmak üzere, farklı din veya inançlara mensup veya inanmayan vatandaşlara herhangi bir din veya inancın dayatılmasının engellenmesi, Madımak Oteli'nin utanç müzesi yapılması ve AİHM kararlarının uygulanması bunlar arasında öne çıkanlar.⁶⁵

PARTİ PROGRAMLARINDA ALEVİLERE KAMUSAL DİN HİZMETİ SAĞLANMASINA DAİR TAAHHÜTLER VAR MI?

Siyasi parti	Alevilere kamusal din hizmeti sağlanması	Notlar veya diğer beyanlar
AKP	Yok	Seçim Beyannamesi'nde var.
CHP	Var	—
HDP	Var	Cemevlerinin statüsünün tanınmasını hedefliyor.
MHP	Yok	—
İP	Var	—
TİP	Yok	Eşitlik taahhüdü var.
DP	Yok	DİB'in tüm inançlara hizmet vererek yeniden yapılan- dırılması var.
MP	Var	—
DEVA	Var	—
SP	Yok	—
YSP	Var	—

2.6 Nefret suçları

Nefret söylemi ve suçları pek çok grubun yanı sıra din veya inanç gruplarını da olumsuz bir şekilde etkilemeye devam ediyor.⁶⁶ Ancak, genellikle nefret suçlarının hiçbirinde nefret suçu boyutunun irdelendiği etkili bir hukuki süreç yürütülmediği için cezazırlıkla sonuçlanan süreçler toplumsal eşitliğin önünde ciddi bir engel. Din veya inanç temelli nefret suçları da dahil olmak üzere tüm nefret suçlarını engellemek ve bunlarla mücadele etmek amacıyla nefret suçlarına ilişkin mevzuat düzenlenmesi, nefret suçlarının ayrıştırılmış bir şekilde kayıt altına alınması, etkin bir şekilde soruşturulması, kovuşturulması ve uygun bir yaptırım uygulanmasının sağlanması gerekiyor.⁶⁷

Ne var ki, siyasi partiler programlarında nefret suçuyla ilgili sorunları çözecek somut önerilere yer vermiyor. Bunun istisnaları HDP, MP ve YSP. HDP, LGBTİ+'larla ilgili çözüm hedeflerinde nefret suçu ve söylemiyle mücadeleye yer veriyor.⁶⁸ MP programında nefret suçlarına sıfır toleransla yaklaşılacağı ifade ediliyor.⁶⁹ YSP ise eşitlikçi bir nefret suçu yasası çıkarılması gereğini savunuyor.⁷⁰ DEVA ise nefret söylemiyle mücadele hedefini

65 TİP İnat ve Umut Bildirgesi, yukarıdaki dn. 29, s. 83.

66 KAOS GL, 2019 Yılında Türkiye'de Gerçekleşen Homofobi ve Transfobi Temelli Nefret Suçları Raporu, 2020; Protestan Kiliseler Derneği Hak İhlalleri Raporları; İnanç Özgürlüğü Girişimi, Din, İnanç veya İnançsızlık Temelli Nefret Suçları Raporu, 2021.

67 İnanç Özgürlüğü Girişimi (2022), *Türkiye'de Din, İnanç veya İnançsızlık Temelli Nefret Suçları 2021*, s. 30.

68 HDP programı, yukarıdaki dn. 12.

69 MP programı, yukarıdaki dn. 5, s. 153.

70 YSP programatiji, yukarıdaki dn. 2.

ortaya koyuyor.⁷¹ Ayrıca Temel Haklar Eylem Planı'nda nefret suçu hakkında Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngörüyor.⁷² AKP Seçim Beyannamesi'nde nefret suçlarıyla ilgili özel bir düzenleme yapacağını açıklıyor.⁷³ Ayrıca AKP ve İP seçim beyannamelerinde yurtdışında yaşayan Türkiye kökenli topluluklar bağlamında İslamofobiyle mücadele hedefleniyor.⁷⁴ TİP, İnat ve Umut Bildirgesi'nde "tüm din ve inançlara mensup yurttaşların kutsal atfettikleri yerlere yapılan saldırıları nefret suçu kapsamına alma ve bu cezaların" uygulanmasını takip etme sözü veriyor.⁷⁵

PARTİ PROGRAMLARINDA NEFRET SUÇLARINA İLİŞKİN DÜZENLEME YAPMA TAAHHÜDÜ VAR MI?

Siyasi parti	Parti programı	Diğer beyanlar
AKP	Yok	Seçim Beyannamesi'nde nefret suçlarıyla ilgili özel bir düzenleme yapacağını açıklıyor.
CHP	Yok	—
HDP	LGBTİ+'lar bağlamında var.	—
MHP	Yok	—
İP	Yok	Seçim Beyannamesi'nde yurtdışında İslamofobinin izlenmesi yer alıyor.
TİP	Yok	—
DP	Yok	—
MP	Var	Nefret suçlarına sıfır tolerans var.
DEVA	Yok	Temel Haklar Eylem Planı'nda nefret suçlarıyla mücadele hedefi var.
SP	Yok	—
YSP	Var	Nefret suçu yasası çıkarılması var.

71 DEVA Partisi programı, yukarıdaki dn. 2, s. 8.

72 DEVA Temel Haklar Eylem Planı, yukarıdaki dn. 17.

73 AKP Seçim Beyannamesi, 2023, yukarıdaki dn. 4, s. 359.

74 A.g.k.; İP Seçim Beyannamesi yukarıdaki dn. 7.

75 TİP İnat ve Umut Bildirgesi, yukarıdaki dn. 29, s. 83.

3. Sonuç gözlemleri

- Parti programlarında Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerine bağlılık ifadesinin güçlendirilmeye ihtiyacı var;
- BM ve Avrupa Konseyi bağlamında alınmış Türkiye'de insan haklarının iyileştirilmesine yönelik karar, görüş ve tavsiyelerin uygulanması taahhüdü ana akım bir taahhüt olmaktan uzak;
- laiklik, din veya inanç özgürlüğü, azınlıklar, tarikatlar ve Türkiye'nin bu alandaki diğer sorunlarına nasıl çözüm bulunacağına bütünlüklü bir şekilde analiz edildiği insan hakları odaklı bir çerçeve ihtiyacının devam ettiği görülüyor;
- programlarda eğitim alanında din veya inanç özgürlüğü hakkının korunmasının güçlendirilmesine ilişkin, etraflı bir değerlendirmenin sonucu olarak ortaya konan çözüm önerileri sunulmuyor;
- askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkı parti programlarının çoğunda din veya inanç özgürlüğünün bir parçası olarak yer almıyor;
- Alevilerin genel talepleri doğrultusunda değişim hedefi birçok partinin programında yer buluyor;
- nefret suçlarına ilişkin çözüm önerileri de parti programlarında daha detaylı ele alınmaya muhtaç;
- AKP ve MHP dışında diğer partilerde, DİB'in daha tarafsız ve içermeci bir kuruma dönüştürülmesi yönünde bir değişim hedefi gözlemleniyor.

4. Siyasi partiler hangi taahhütleri vermeli?

DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HERKES İÇİN

EŞİT BİR ŞEKİLDE KORUNMASI İÇİN TÜM PARTİLERDEN BEKLEDİĞİMİZ TAAHHÜTLER:

- Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerine açıkça atıf yaparak insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmek;
- düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkını uluslararası insan hakları standartlarını temel alarak korumak (askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkı, ibadet yeri kurma ve yaşatma özgürlüğü, dinsel sembollerin kullanımı, din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutu da dahil olmak üzere);
- insan hakları sözleşmelerine konan çekinceleri kaldırmak;
- başta AİHM kararları olmak üzere uluslararası insan hakları denetim mekanizmalarının karar, görüş ve tavsiyelerine uymak;
- din, inanç ve inançsızlık karşısında tarafsız olmak;
- kamusal din hizmetlerinin sunumunda eşitlik ve tarafsızlık ilkelerini gözetmek;
- ibadet yerlerini tarafsızlık ilkelerini gözeterek ve insan hakları standartlarını temel alarak tanımak;
- eğitim sisteminde çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü ve ebeveynlerin çocuklarını kendi dinî veya felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme hakkını eksiksiz bir şekilde korumak için gecikmeden gerekli adımları atmak;
- azınlıkların Lozan Antlaşması, diğer insan hakları sözleşmeleri ve Anayasa'dan doğan haklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmek;
- nefret suçu mevzuatını yasalastırmak ve nefret suçlarını engellemek için gerekli politikaları oluşturmak.

Analiz 2023

**2023 SEÇİMLERİNE DOĞRU:
SİYASİ PARTİLER DÜŞÜNCE, DİN VEYA
İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜ NASIL ELE ALIYOR?**

www.inancozgurlugugirisimi.org

ioos
inanç
özgürlüğü
girişimi

Norwegian
Helsinki Committee